

УДК 316.6

Новосядла О.М.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ З МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИХ СІМЕЙ

Новосядла О.М. Психологічні чинники економічної соціалізації школярів з малозабезпечених сімей.
У статті показано, що малозабезпеченість сім'ї як об'єктивне вираження депривації потреб її членів у матеріальних та духовних благах опосередковує специфіку їх економічної соціалізації взагалі та економічної культури, зокрема. Економічна культура сім'ї може розвиватись за шкалою економічної суб'єктності переважно в двох напрямках: культура носія бідності та культура людини підприємливої, що суттєво впливає на економічну соціалізацію школярів. Проаналізовано кореляційні зв'язки показників економічної соціалізації (ставлення до грошей, тяжіння до бідності та загальної схильності до підприємництва) школярів з малозабезпечених сімей та з сімей із середнім та високим достатком. Емпірично доведено існування прямого зв'язку між соціально-економічним статусом сім'ї, стилем батьківсько-дитячих стосунків, моделями соціальної адаптивності, особливостями самоставлення, ціннісного ставлення до себе та вольових якостей, мірою тяжіння до бідності та системою свого ставлення та членів сім'ї до економічних явищ та особливостями економічної культури школярів.

Ключові слова: економічна соціалізація школярів, економічна культура сім'ї, малозабезпеченість, ставлення до грошей, культура носія бідності, культура людини підприємливої.

Новосядлая Е.Н. Психологические факторы экономической социализации школьников из малообеспеченных семей. В статье показано, что малообеспеченность семьи как объективное выражение депривации потребностей ее членов в материальных и духовных благах опосредует специфику их экономической социализации вообще и экономической культуры, в частности. Экономическая культура семьи может развиваться по шкале экономической субъектности в двух направлениях: культура носителя бедности и культура человека предприимчивого, что существенно влияет на экономическую социализацию школьников. Проанализированы корреляционные связи показателей экономической социализации (отношение к деньгам, тяготение к бедности и общей склонности к предпринимательству) школьников из малообеспеченных семей и семей со средним и высоким достатком. Эмпирически доказано существование прямой связи между социально-экономическим статусом семьи, стилем родительско-детских отношений, моделями социальной адаптивности, особенностями самоотношения, ценностного отношения к себе и волевых качеств, степени тяготения к бедности и системой своего отношения и членов семьи к экономическим явлениям и особенностям экономической культуры школьников.

Ключевые слова: экономическая социализация школьников, экономическая культура семьи, малообеспеченность, отношение к деньгам, культура носителя бедности, культура человека предприимчивого.

Постановка проблеми. Ринкові відносини в країні супроводжуються змінами в усіх сферах життя суспільства. Водночас зростаючі вимоги до активності, стресостійкості, уміння адаптуватися, бути конкурентними, підприємливими загострюють проблему готовності до нових економічних реалій тих молодих людей, які живуть в умовах економічної депривації. Особливо актуальним постає це питання щодо соціалізації підростаючої людини шкільного віку в умовах малозабезпеченості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнені теоретико-методологічні підходи до дослідження процесу економічної соціалізації молодшої людини висвітлили у своїх роботах Н. Боєнко, О. Вяткін, Н. Дембицька, Т. Дробишева, А. Журавльов, Т. Землянська, В. Зомбарт, І. Зубіашвілі, А. Купрейченко, О. Лавренко, С. Максименко, В. Москаленко, Т. Мельничук, О. Ніконенко, В. Позняков та інші [2, 6, 8-11, 13, 15-17]. Питання змін у процесі економічної соціалізації школярів, особливостей її перебігу в умовах малозабезпеченості перебувають у фокусі уваги зарубіжних (М. Басігалупо, Г. Бранде, О. Дейнека, П. Кампіліс, Н. Лейфрід, Г. Маршал, Л. Магрудер, Ю. Пуні, П. Уєблі) [7, 20, 23, 24] та вітчизняних вчених – економістів, психологів (Г. Беленька, Ю. Варій, В. Васютинський, Л. Карамушка, Г. Ложкін, О. Овчар, Г. Пляскіна, Н. Побірченко, І. Прибиткова, О. Ходакевич, О. Чигир, Т. Яблонська) [1, 4, 5, 19, 22].

Окремим предметом наукового вивчення були психологічні умови процесу становлення економічної свідомості членів сім'ї (А. Варга, Х. Доманські, О. Козлова, Г. Фенько, Д. Лассар, Дж. і Е. Ньсон, Е. Лібанова, С. Майер, А. Метьюз, Т. Мельничук, К. Ролан-Леві) [3, 12, 14, 16], зокрема економічні потреби яких є депривованими, що зумовлює формування культури бідності у її членів (Г. Беленька, Ю. Варій, О. Дейнека, О. Овчар, Г. Пляскіна, І. Прибиткова, О. Чигир) [1, 4, 7, 19, 22].

Та слід констатувати нестачу досліджень, присвячених психологічним особливостям економічної соціалізації школяра з малозабезпеченої сім'ї у найбільш кризовий період – на етапі здійснення першого життєво важливого рішення щодо вибору сфер та способів матеріального самозабезпечення – при переході від підліткового віку до ранньої юності, наприкінці навчання у школі.

Мета статті – проаналізувати психологічні чинники економічної соціалізації школярів з малозабезпечених сімей.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Економічна соціалізація школяра у віці від отрочтва до ранньої юності відбувається завдяки інтеграції нових способів функціонування її компонентів (когнітивного, афективного, конативного). У структурно-функціональній моделі економічної соціалізації школярів з малозабезпечених сімей когнітивний компонент об'єднує у собі усі процеси пізнання економічної дійсності. Афективний компонент об'єднує усі процеси оцінювання і осягнення значення для суб'єкта явищ економіки, формування ціннісного ставлення до них та до себе в економіці. Конативний компонент відображає рівень розвитку мотиваційно-потребової сфери, що визначає особливості регуляції економічної поведінки. Завдяки інтеграції нових стратегій економічної поведінки формуються нові, індивідуальні способи економічної поведінки, пов'язані з апробацією способів заробітку і самозабезпечення.

Визначальну роль у процесі економічної соціалізації школярів відіграє економічна культура сім'ї, яка може розвиватись за шкалою економічної суб'єктності переважно в двох напрямках: культура носія бідності та культура людини підприємливої. Суть економічної соціалізації в умовах економічної депривації полягає у розвитку в особистості економічної культури носія бідності за умов відсутності або обмеження матеріальних ресурсів для забезпечення нормальної життєдіяльності. Малозабезпеченість сім'ї, як об'єктивне вираження депривації потреб її членів у матеріальних та духовних благах, опосередковує специфіку їх економічної соціалізації та економічної культури, зокрема.

Проаналізуємо кореляційні зв'язки показників економічної соціалізації (ставлення до грошей, тяжіння до бідності та загальної схильності до підприємництва) школярів з особливостями суб'єктивної оцінки ними та їх батьками матеріального достатку сімей, стилем батьківсько-дитячих стосунків, моделями соціальної адаптивності, самоставлення, ціннісного ставлення до себе, вольових якостей, системою ставлення членів сім'ї до економічних явищ та їх тяжіння до бідності (порівнюючи показники соціалізованості школярів з малозабезпечених сімей та школярів з сімей із середнім та високим достатком).

Базою дослідження виступив заклад загальної середньої освіти № 274 з поглибленим вивченням іноземної мови м. Києва. В ньому взяли участь учні 8-10 класів та їх батьки. На етапі емпіричного дослідження респонденти були поділені нами на чотири групи: малозабезпечені батьки (43 особи), батьки із середнім та високим достатком (34 особи), школярі з малозабезпечених сімей (63 особи) та школярі із сімей з більшим (середнім та високим) достатком (58 осіб). Віковий період соціально-психологічного розвитку респондентів дослідження визначається нами як старший підлітковий (14-15 років) та ранній юнацький вік (16-17 років) за віковою періодизацією Д.Б. Ельконіна. Основними джерелами розвитку економічної культури у цьому віці є стрімке формування самосвідомості, у тому числі економічної, психологічної автономності, соціальної та психологічної незалежності, рефлексії мислення, відчуття дорослості, а провідною діяльністю стає спілкування з однолітками. Саме ці зовнішні та внутрішні чинники обумовлюють процес економічної соціалізації у даний віковий проміжок.

Для дослідження економічної соціалізації школярів був використаний комплекс психодіагностичних методик: тест-опитувальник батьківського ставлення А.Я. Варга, В.В. Століна; методика «Суверенність психологічного простору» С. К. Нартової-Бочавер; методика «Особистісний диференціал», розроблена в Психоневрологічному інституті ім. В.М. Бехтерева; опитувальник соціальної адаптивності особистості О.Г. Посипанова; загальний тест на схильність до підприємництва повна версія та адаптована у модифікації для школярів Н. Дембицької; опитувальник «Тяжіння до бідності» В. Васютинського; опитувальник «Ставлення до грошей» повна версія А.Фернама; опитувальник «Ставлення до грошей» М. Семенова. На основі отриманих даних цих опитувальників були встановлені кореляційні зв'язки показників економічної соціалізації.

Із даних, отриманих у ході аналізу кореляційних зв'язків між типами батьківського ставлення як чинника соціально-економічної культури школярів та показниками цієї культури (особливостями ставлення до грошей та рівнем тяжіння до бідності) (табл. 1), можна зробити такі висновки.

- Встановлено, що рівень тяжіння до бідності має значущі прямі кореляційні зв'язки із диктатом та опікою (0,641* та 0,772*) та значущий зворотний кореляційний зв'язок між співробітництвом (в малозабезпечених сім'ях -0,597*, $p < 0.01$). Можна зробити висновок про те, що чинниками формування тяжіння до бідності школярів є такі типи батьківського ставлення як диктат та опіка; чим більший рівень співробітництва наявний у батьківсько-дитячих стосунках, тим нижчий рівень тяжіння до бідності формується у школярів. Те ж стосується й ставлення до грошей. Позитивне та раціональне ставлення школярів до грошей формується, як показує кореляційний аналіз, лише за наявності співробітництва з батьками. В інших випадках розвивається фіксація на грошах та монетарна тривожність.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між типами ставлення батьків до дитини та ставленням школяра до грошей

Шкала ставлення	Ставлення батьків до дитини							
	Диктат		Опіка		Невтрочання		Співробітництво	
	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС
Шкала 1. Позитивне та раціональне ставлення до грошей	-0,239	-0,211	-0,318	-0,309	0,242	0,331	0,671*	0,702*
Шкала 2. Фіксація на грошах, мотив економії	0,599*	0,693*	0,324	0,361	0,298	0,287	-0,327	-0,413
Шкала 3. Тривожність, пов'язана з грошима	0,523	0,496	0,718*	0,661*	0,276	0,303	-0,264	-0,308
Шкала 4. Негативні емоції, напруження	0,649*	0,700**	0,156	0,206	0,635*	0,591*	-0,371	-0,299
Шкала 5. Терапевтична функція грошей	0,710*	0,692*	0,229	0,194	0,733*	0,712*	0,278	0,241
Рівень тяжіння до бідності	0,641*	0,637*	0,772	0,725*	0,188	0,129	-0,597*	-0,639*

Примітка: МС – малозабезпечені сім'ї, СВС – сім'ї з середнім та високим рівнем достатку; * - $p < 0.01$; ** $p < 0.001$

• Фіксація на грошах має прямий кореляційний зв'язок із типом батьківського ставлення «диктат» (0,599*, $p < 0.01$). Також із диктатом корелюють негативні емоції та напруження, пов'язані із грошима (0,649**, $p < 0.01$), та терапевтична функція грошей (0,710*, $p < 0.01$);

• Тип батьківського ставлення «опіка» має значущий кореляційний зв'язок із монетарною тривожністю (0,718*, $p < 0.01$), а «невтрочання» – із негативними емоціями та напруженням щодо грошей (0,635*) та терапевтичною функцією грошей (0,635*, $p < 0.01$).

Тож можна зробити висновок про те, що від типу ставлення батьків до школярів дійсно залежать особливості ставлення школярів до грошей та розвиток тяжіння до бідності – як у школярів із малозабезпечених сімей, так і у школярів із сімей із середнім та високим достатком.

Далі спробуємо встановити зв'язки щодо розвитку культури людини підприємливої у школярів та типом ставлення батьків.

Таблиця 2

Кореляційні зв'язки між шкалами підприємливості та типами ставлення батьків до дитини

Загальна схильність до підприємництва	Ставлення батьків до дитини							
	Диктат		Опіка		Невтрочання		Співробітництво	
	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС
Шкала 1. Мотивація досягнень	-0,471*	-0,549*	-0,287	-0,255	0,301	0,295	0,726*	0,801*
Шкала 2. Автономія	-0,558*	-0,600*	-0,328	-0,320	0,648*	0,721*	0,692*	0,757*
Шкала 3. Креативність	-0,101	-0,152	0,124	0,119	0,092	0,057	0,538*	0,729*
Шкала 4. Схильність до ризику	0,098	0,109	-0,221	-0,194	0,198	0,214	0,481*	0,523*
Шкала 5. Локус контролю	-0,165	-0,121	-0,274	-0,328	0,593*	0,602*	0,425*	0,561*

* - $p < 0.01$

З таблиці 2 видно, що:

- такий тип батьківського ставлення як «співробітництво» має значущий кореляційний зв'язок із усіма шкалами схильності до підприємництва: із мотивацією досягнень (0,726*), автономією (0,692*), креативністю, схильністю до виваженого ризику (0,481*) та локусом контролю (0,425*);

- тип батьківського ставлення «диктат» має значущий зворотний кореляційний зв'язок між шкалами мотивація досягнень (-0,471*) та автономія (-0,558*), схильність до підприємництва;

- тип батьківського ставлення «невтручання» виявляє значущий зв'язок із шкалами автономія (0,648*) та локус контролю (0,593*) показників культури підприємливості.

Тож можна зробити висновок про те, що тип батьківського ставлення є вагомим чинником розвитку економічної культури підприємливого типу особистості школяра – як у школярів із малозабезпечених сімей, так і у школярів із сімей із середнім та високим достатком.

Далі ми подивимось на те, чи є зв'язок між ставленням до грошей, розвитком тяжіння до бідності та особистісними якостями школярів, що досліджувалось за допомогою методики «Особистісний диференціал».

Отже, з аналізу кореляційних зв'язків між особистісним диференціалом та показниками економічної культури школярів (табл. 3) бачимо, що ставлення до грошей, а саме позитивне та раціональне ставлення до грошей, монетарна усвідомленість, як ми її назвали, має прямий кореляційний зв'язок і з силою (0,673*), і з активністю (0,619*), і з самооцінкою (0,642*), а також значущий зв'язок між активністю і фіксацією на грошах (0,426*) та між активністю та рівнем тяжіння до бідності (-0,373*) як у школярів із малозабезпечених сімей, так і у школярів із сімей із середнім та високим достатком.

Таблиця 3

Кореляційний зв'язок між ставленням до грошей, рівнем тяжіння до бідності та особистісним диференціалом школярів

	Показники особистісного диференціалу					
	Сила		Оцінка		Активність	
	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС
Шкала ставлення						
Шкала 1. Позитивне, раціональне	0,673*	0,714*	0,642*	0,699*	0,619*	0,793*
Шкала 2. Фіксація на грошах	0,081	0,079	0,176	0,164	0,426*	0,523*
Шкала 3. Монетарна тривожність	0,116	0,912	0,259	0,183	0,237	0,216
Шкала 4. Напруження	0,072	0,043	0,209	0,165	-0,264	-0,231
Шкала 5. Терапевтична функція грошей	0,067	0,123	0,232	0,211	0,221	0,143
Рівень тяжіння до бідності	-0,783*	-0,699*	-0,548	-0,649*	-0,373*	-0,416*

* - $p < 0.01$

Також ми виявили значущий зворотний зв'язок між рівнем тяжіння до бідності та рівнем вольових якостей (-0,783*) і рівнем самооцінки (-0,548). Встановлено, що особливості ставлення до грошей та рівень тяжіння до бідності школярів залежать від внутрішньособистісних якостей. Далі ми спробуємо встановити зв'язок між схильністю особистості до підприємництва та особистісними якостями: силою, активністю, оцінкою.

З таблиці 4 бачимо, що вольові якості (шкала «Сила») та автономія як показник схильності до підприємництва, отже – розвитку в особистості економічної культури людини підприємливої, мають значущий кореляційний зв'язок (0,543*). Самооцінка особистості школяра також відіграє значну роль у формуванні підприємницького типу економічної культури, вона має значущий кореляційний зв'язок і з мотивацією досягнень (0,656*), і зі схильністю до виваженого ризику (0,495*), і з локусом контролю (0,593*) – як у школярів із малозабезпечених сімей, так і у школярів із сімей із середнім та високим достатком. Активність особистості також є чинником розвитку підприємливого типу особистості. Вона впливає й на розвиток мотивації досягнень (0,734*), й на креативність (0,474*), й на схильність до виваженого ризику (0,643*) – як у школярів з малозабезпечених сімей, так й у школярів із сімей із середнім та високим достатком.

Таблиця 4

Кореляційний аналіз особистісного диференціалу та схильності до підприємливості

	Показники особистісного диференціалу					
	Сила		Оцінка		Активність	
	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС
Загальна схильність до підприємництва						
Шкала 1. Мотивація досягнень	0,351	0,385	0,656*	0,669*	0,734*	0,792*
Шкала 2. Автономія	0,543*	0,641*	0,539*	0,634*		
Шкала 3. Креативність	0,143	0,136	0,238	0,294	0,474*	0,533*
Шкала 4. Схильність до ризику	0,185	0,271	0,495*	0,591*	0,643*	0,721*
Шкала 5. Локус контролю	0,171	0,199	0,593*	0,621*	0,273	0,282

* - $p < 0.01$

Тож можна зробити висновок про те, що тип економічної культури особистості школяра формується у залежності від внутрішніх чинників також, а саме від самооцінки, вольових якостей та активності. Далі ми спробуємо відстежити, чи існує значуща статистична залежність між суверенністю психологічного простору, соціальною адаптивністю та ставленням школярів до грошей як показника якості економічної культури.

Таблиця 5

Кореляційний зв'язок між ставленням до грошей, тяжінням до бідності, суверенністю психологічного простору та профілем соціальної адаптивності

Шкала ставлення	Суверенність психологічного простору		Профіль соціальної адаптивності					
			Конформний		Лабільний		Креативний	
	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС
Шкала 1. Позитивне, раціональне	0,714*	0,649*	0,043	0,142	0,647*	0,620*	0,595*	0,738*
Шкала 2. Фіксація, економія	0,173	0,164	0,559*	0,452	0,152	0,178	0,019	0,073
Шкала 3. Тривожність	-0,449*	-0,480	0,620*	0,474	-0,162	-0,168	-0,273	-0,293
Шкала 4. Напруження	0,373	0,416	0,127	0,144	0,173	0,177	0,101	0,092
Шкала 5. Терапевтична функція грошей	0,430*	0,371	0,163	0,215	0,138	0,120	0,113	0,096
Рівень тяжіння до бідності	-0,692*	-0,735*	0,734*	0,343	-0,273	-0,294	-0,384	-0,427

* - $p < 0.01$

З таблиці 5 бачимо, що рівень тяжіння до бідності має значущий прямий кореляційний зв'язок між адаптивністю-конформністю (0,734*) та зворотний значущий зв'язок із суверенністю психологічного простору (-0,692*). Рівень суверенності психологічного простору також пов'язаний із такими показниками ставлення до грошей, як: позитивне, раціональне ставлення до грошей (0,714*) та терапевтичною функцією грошей (0,430*), та має зворотний значущий кореляційний зв'язок із

монетарною тривожністю (-0,449*). Це свідчить про те, що від рівня суверенності – вміння (невміння) відмежувати та захищати свої межі, залежить який тип економічної культури буде формуватися у школяра – бідняка чи підприємця. Перевіримо цю тезу також за допомогою кореляційного аналізу щодо наявності зв'язку між шкалами схильності до підприємництва та суверенністю й соціальною адаптивністю.

Таблиця 6

Кореляційний аналіз впливу суверенності особистості та її соціальної адаптивності на формування у школярів схильності до підприємництва

Загальна схильність до підприємництва	Суверенність психологічного простору		Профіль соціальної адаптивності					
			Конформний		Лабільний		Креативний	
	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС	МС	СВС
Шкала 1. Мотивація досягнень	0,549	0,682	-0,527*	-0,629	0,263	0,293	0,384	0,396
Шкала 2. Автономія	0,582*	0,628*	-0,618*	-0,629*	0,338	0,363	0,306	0,294
Шкала 3. Креативність	0,211	0,272	0,184	0,164	0,142	0,113	0,632*	0,738*
Шкала 4. Схильність до ризику	0,182	0,124	0,273	0,301	0,193	0,181	0,373	0,399
Шкала 5. Локус контролю	0,478*	0,652*	0,251	0,262	0,373	0,307	0,379	0,369

* - $p < 0.01$

Отже, суверенність психологічного простору особистості школяра (табл. 6) має вплив на формування у нього культури людини-підприємця, а саме: на автономію (0,582*) та на локус контролю (0,478*) – як у школярів з малозабезпечених сімей, так й у школярів із сімей із високим та середнім достатком. Соціально-адаптивний профіль також має вплив на мотивацію досягнень, якщо у школяра є схильність до конформізму (-0,527*), та на автономію (-0,618*). Тут ми спостерігаємо зворотний кореляційний зв'язок та можемо стверджувати, що чим менше конформізм та більша лабільність або креативність у адаптивному профілі особистості школяра, тим вищі автономія та мотивація досягнень. Тобто, можна говорити про те, що як адаптивний профіль, так і суверенність психологічного простору є чинниками формування культури людини-підприємця або людини-бідняка.

Висновки. Отже, ми дослідили зв'язок внутрішніх та зовнішніх чинників із типом економічної культури школярів із малозабезпечених сімей та сімей із середнім та високим достатком. Підсумовуючи результати представленого дослідження, можна стверджувати, що економічна культура сім'ї на пряму впливає на формування відповідних параметрів соціалізованості дітей: школярами з малозабезпечених сімей на поведінковому та ціннісному рівні наслідуються тривожність, негативні почуття та напруга малозабезпечених батьків, пов'язані із грошима, середній та вище середнього рівень тяжіння до бідності. А школярами із сімей з більш високим достатком наслідуються монетарна усвідомленість (раціональне та позитивне ставлення до грошей), і ця відмінність чітко простежується статистично. Але також мають значення й внутрішні чинники: сила, активність, самооцінка, рівень конформізму, суверенність психологічного простору та інші, на формування яких, у свою чергу, досить суттєво впливають батьківські моделі та патерни, особливості їхнього ставлення до дітей та тип виховання.

Перспективою подальших досліджень може бути встановлення інших складових підприємливості школярів із малозабезпечених сімей та сімей із середнім та високим достатком.

Список використаних джерел

- Беленька Г.В., Богініч О.Л., Машовець М.А. Здоров'я дитини – від родини. Київ: СПД Богданова А. М., 2006. 220 с.
- Боечко Н.И. Экономическая культура: проблемы и тенденции развития. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербург.ун-та, 2005. 182 с.
- Варга А. Семейные мифы в практике системной семейной психотерапии *Журнал практической психологии и психоанализа*. 2001. № 1–2. С. 65–76.
- Варій Ю.М. Психічна депривація студентської молоді України першого десятиліття XXI століття. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 2. С. 27–40.
- Васюгинський В.О. Питальник «Психологічне тяжіння до бідності»: методологічне обґрунтування, процедура розробки, зміст. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2013. Вип. 32. С. 54–62.
- Вяткин А.П. Психология экономической социализации личности: субъективно-ролевой подход : монограф. Иркутск: Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. 383 с.

7. Дейнека О.С. Экономическая психология. Санкт-Петербург: Издательство С.-Петербургского университета, 1999. 106 с.
8. Дембицька Н.М. Економіко-психологічна адаптація малозабезпечених студентів: теоретична модель / О.О. Кузьмінська, Н.М. Дембицька. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Том 11. Вип. 9. Київ: Фенікс, 2014. С. 295-306.
9. Дембицька Н.М. Сучасні тенденції в становленні економічної культури школярів. *Психологічний часопис*, вип. 5, №7, 2019 р., с. 115-128. URL: <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/622/386>
10. Журавлев А. Л. Экономическая социализация детей и подростков: понимание подходов к исследованию и основные факторы / А. Л. Журавлев, Т.В. Дробышева. *Вестник психологии образования*. 2008. №2 (15). С. 29 - 35.
11. Зубіашвілі І. К. Соціалізуюча функція грошей. *Коломиські читання*: матеріали Другого Міжнар. наук. форуму / [за ред. М.Ф. Головатого, О.Л. Турініної]. Київ: ДП «Вид. Дім «Персонал», 2009. С. 246 –254.
12. Козлова Е. В. Психологические основы экономической социализации. Великий Новгород: НовГУ, 2004. 80 с.
13. Лавренко О.В. Морально-ціннісні орієнтації економічної соціалізації студентської молоді. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2017. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Випуск 46. С. 45 –51.
14. Лібанова Е. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Київ: КНЕУ, 2008. 330 с.
15. Максименко С.Д. Актуальні напрямки розвитку економічної психології в Україні / С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, О.В. Креденцер. *Актуальні проблеми психології*. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Том 1: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Ч. 28 / за ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки. Київ: А.С.К., 2010. С. 3–13.
16. Мельничук Т.І. Батьківська модель сім'ї як один із чинників економічної соціалізації молодого подружжя: аналіз проблеми. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2017. Том I: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Випуск 46. С.51-56.
17. Москаленко В. В. Особливості економічного та морального в економічній культурі особистості. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т.ХІІ. Психологія творчості. Випуск 21, 2015. С. 246-258.
18. Пляскина Г. Е. Социальная адаптация малообеспеченных семей в новых социально-экономических условиях (на материалах Республики Бурятия): автореф. дис. ... канд. социол. наук. 22.00.04 /Восточно-Сибирский госуд. технолог. ун-т. Улан-Удэ, 2007. 23 с.
19. Прибиткова І. Бідність як наслідок нерівного перерозподілу багатства в українському суспільстві. *Українське суспільство 1992–2006*. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2006. С. 167–175.
20. Уэбли П. Понимание детьми экономических явлений. *Проблемы экономической психологии*. Том 2 / [отв. Ред. А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко]. Москва: Изд-во «Институт психологии РАН» 2005. С. 146–177.
21. Фернам А. Психология денег / Адриан Фернам, Майкл Аргайл; под общ.ред. А. Алексеева. Санкт-Петербург: прайм-ЕВРОЗНАК, 2006, 478 с.
22. Чигир О.В. Міжособистісна взаємодія в батьківській сім'ї як чинник фінансової поведінки молоді [Текст] : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Чигир Олександр Миколайович. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 16 с.
23. Vascigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). *Entre Comp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Люксембург: Publication Office of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/entrecomp>.
24. Marshall, H., & Magruder, L. (1960). Relations between Parent, Money, Education Practices, and Children's Knowledge and Use of Money. *Child Development*, 31, P. 253-284. URL: <https://www.jstor.org/stable/1125902?seq=1>

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bielienska H.V., Bohinich O.L., Mashovets M.A. Zdorovia dytyny – vid rodyny. Kyiv: SPD Bohdanova A. M., 2006. 220 s.
2. Boenko N.I. Jekonomicheskaja kul'tura: problemy i tendencii razvitiija. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb.un-ta, 2005. 182 s.
3. Varga A. Semejnye mify v praktike sistemnoj semejnoj psihoterapii *Zhurnal prakticheskoi psihologii i psihoanaliza*. 2001. № 1–2. S. 65–76.
4. Varii Yu.M. Psykhichna depriyvatsiia studentskoi molodi Ukrainy pershoho desiatylyttia KhKhI stolittia. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. 2008. Vyp. 2. S. 27–40.
5. Vasiutynskiy V.O. Pytalnyk «Psykhologichne tiazhinnia do bidnosti»: metodologichne obgruntuvannia, protsedura rozrobky, zmist. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii*. 2013. Vyp. 32. S. 54-62.
6. Vjatkin A.P. Psihologija jekonomicheskoi socializacii lichnosti: sub#ektivno-rolevoj podhod : monograf. Irkutsk: Izd-vo Irkut. gos. un-ta, 2010. 383 s.
7. Dejneka O.S. Jekonomicheskaja psihologija. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo S.-Peterburgskogo universiteta, 1999. 106 s.
8. Dembytska N.M. Ekonomiko-psykhologichna adaptatsiia malozabezpechennykh studentiv: teoretychna model / O.O. Kuzminska, N.M. Dembytska. *Aktualni problemy psykhologii*: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykhologii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. Tom 11. Vyp. 9. Kyiv: Feniks, 2014. S. 295-306.
9. Dembytska N.M. Suchasni tendentsii v stanovlenni ekonomichnoi kultury shkoliariv. *Psykhologichnyi chasopys*, vyp. 5, №7, 2019 r., s. 115-128. URL: <https://www.apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/622/386>

10. Zhuravlev A. L. Jekonomicheskaja socializacija detej i podrostkov: ponimanie podhodov k issledovaniju i osnovnyje faktory / A. L. Zhuravlev, T.V. Drobysheva. *Vestnik psihologii obrazovanija*. 2008. №2 (15). S. 29 -35.
11. Zubiashvili I. K. Sotsializuiucha funktsiia hroshei. *Kolominski chytannia: materialy Druhoho Mizhnar. nauk. forumu* / [za red. M.F. Holovatoho, O.L. Turininoi]. Kyiv: DP «Vyd. Dim «Personal», 2009. S. 246 –254.
12. Kozlova E. V. Psihologicheskie osnovy jekonomicheskoy socializacii. Velikij Novgorod: NovGU, 2004. 80 s.
13. Lavrenko O.V. Moralno-tsinnisni oriiientatsii ekonomichnoi sotsializatsii studentskoi molodi. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. 2017. Tom 1: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. Vypusk 46 . S. 45 –51.
14. Libanova E. Bidnist naselennia Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu. Kyiv: KNEU, 2008. 330 s.
15. Maksymenko S.D. Aktualni napriamky rozvytku ekonomichnoi psykholohii v Ukraini / S.D. Maksymenko, L.M. Karamushka, O.V. Kredentser. *Aktualni problemy psykholohii*. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii im. H.S. Kostiuka APN Ukrainy. Tom 1: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. Ch. 28 / za red. S.D. Maksymenka, L.M. Karamushky. Kyiv: A.S.K., 2010. S. 3–13.
16. Melnychuk T.I. Batkivska model simi yak odyin iz chynnykiv ekonomichnoi sotsializatsii molodoho podruzzhzia: analiz problemy. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. 2017. Tom I: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. Vypusk 46. S.51-56.
17. Moskalenko V. V. Osoblyvosti ekonomichnoho ta moralnoho v ekonomichnii kulturi osobystosti. *Aktualni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy*. T.KhII. Psykholohiia tvorchosti. Vypusk 21, 2015. S. 246-258.
18. Pljaskina G. E. Social'naja adaptacija maloobespechennyh semej v novykh social'no-jekonomicheskikh uslovijah (na materialah Respubliki Burjatija): avtoref. dis. ... kand. sociol. nauk. 22.00.04 /Vostochno-Sibirskij gosud. tehnolog. un-t . Ulan-Udje, 2007. 23 s.
19. Prybytkova I. Bidnist yak naslidok nerivnogo pererozpodilu bahatstva v ukrainskomu suspilstvi. *Ukrainske suspilstvo 1992–2006*. Sotsiolohichniy monitorynh / za red. V. Vorony, M. Shulhy. Kyiv: In-t sotsiolohii NAN Ukrainy, 2006. S. 167–175.
20. Ujebli P. Ponimanie det'mi jekonomicheskikh javlenij. *Problemy jekonomicheskoy psihologii*. Tom 2 / [otv. Red. A.L. Zhuravlev, A.B. Kuprejchenko]. Moskva: Izd-vo «Institut psihologii RAN» 2005. S. 146–177.
21. Fernam A. Psihologija deneg / Adrian Fernam, Majkl Argajl; pod obshh.red. A. Alekseeva. Sankt-Peterburg: prajm-EVROZNAK, 2006, 478 s.
22. Chyhyr O.V. Mizhosobystisna vzaiemodiia v batkivskii simi yak chynnyk finansovoi povedinky molodi [Tekst] : avtoref. dys. ... kand. psihol. nauk: 19.00.05 / Chyhyr Oleksandr Mykolaiovych. Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2013. 16 s.
23. Bacigalupo, M., Kampylis, P., Punie, Y., Van den Brande, G. (2016). *Entre Comp: The Entrepreneurship Competence Framework*. Liuksemburh: Publication Office of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/jrc/entrecomp>.
24. Marshall, H., & Magruder, L. (1960). Relations between Parent, Money, Education Practices, and Childrens Knowledge and Use of Money. *Child Development*, 31, P. 253-284. URL: <https://www.jstor.org/stable/1125902?seq=1>

Novosyadla, O.M. Psychological factors in economic socialization of school students from low-income families. The article shows that low-income as an objective deprivation of material and spiritual goods, mediates family members' economic socialization and economic culture, in particular. Family economic culture develops on the economic subjectivity scale mainly in two directions: the low-income individual's culture and the enterprising individual's culture, which significantly affects the economic socialization of school students.

The author analyzes the correlations between economic socialization indicators (attitude to money, level of poverty, and general entrepreneurship) of school students from low-income families and from middle- and high-income families. The family socio-economic status, parent-child relationship style, social adaptability models, self-esteem, activity, level of poverty, and economic attitudes have been shown to directly correlate with school students' economic culture.

Family economic culture brings about statistically significant differences in school students' socialization: at the behavioral and value level, students from low-income families show money-related anxiety, negative feelings and stress peculiar to their low-income parents, whereas students from well-off families show monetary awareness (rational and positive attitudes towards money).

Key words: school students' economic socialization, family economic culture, low income, attitude to money, low-income individual's culture, enterprising individual's culture

Відомості про автора

Новосядла Олена Миколаївна, директор спеціалізованої школи № 274 з поглибленим вивченням іноземних мов м. Києва, науковий кореспондент Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, м. Київ, Україна.

Novosyadla, Olena Mykolaivna, principal, English specialized school No. 274, Kyiv, Ukraine.

E-mail: nan75@ukr.net